

Een doopvont-basement in de kerk van Feerwerd

Een belangrijk archeologisch-liturgisch fenomeen

Kerkrestauraties brengen bijna altijd verrassingen. Een wel heel bijzondere was die in de kerk van Feerwerd, waar in 1992 onder de vloer een halfronde constructie van enkele lagen baksteen werd gevonden. Zo'n vondst roept veel vragen op, die in het onderstaande artikel grotendeels worden beantwoord.

Met veel fanfare werd op 2 oktober 1993 de dorpskerk van Feerwerd weer in gebruik genomen. De restauratie was voltooid. Het decembernummer van dit tijdschrift wijdt er ruim aandacht aan¹. Daarbij worden in een redactionele inzet instanties, bedrijven en personen genoemd die bij de restauratiewerkzaamheden betrokken waren. Hieronder staat ook vermeld het Biologisch-Archeologisch Instituut (BAI) der Rijksuniversiteit Groningen (RUG), en wel vanwege 'bodemkundig onderzoek'. Een correctie lijkt op haar plaats. Oudheidkundig bodemonderzoek

– want dat lijkt te worden bedoeld – met als opzet de geschiedenis van het gebouw met archeologische methoden te onderzoeken en daarbij in het bijzonder te letten op aanwijzingen voor het voorkomen van bouwsels die het kerkgebouw voorafgingen, heeft niet plaatsgevonden. In maart 1992 is door medewerkers van het BAI alleen aandacht besteed aan een bakstenen constructie die onder de houten vloer tevoorschijn was gekomen². Een op het eerste gezicht doorsnee-bodemonvondst, waarvan echter bij nader inzien de implicaties verder reiken dan de historie en het belang van dit kerkgebouw al-

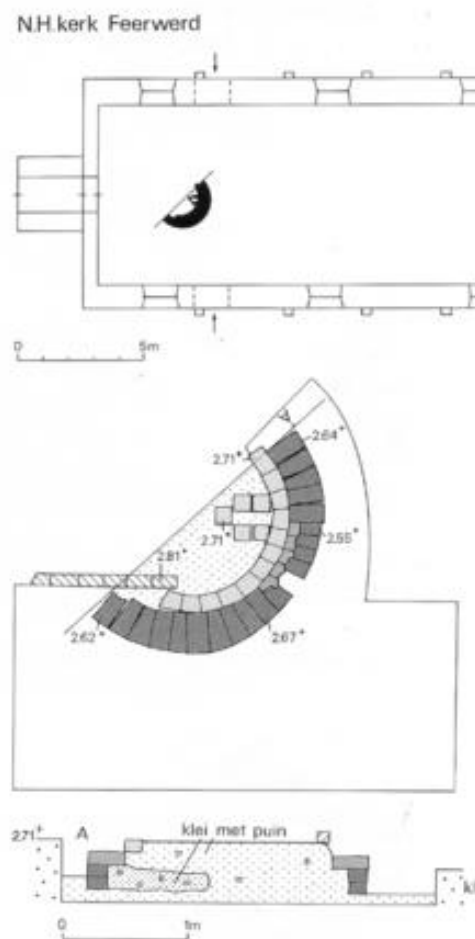
leen. De vondst heeft een grotere betekenis en is vooral van belang voor de kennis van bepaalde liturgische gebruiken die in de late middeleeuwen hier en elders gangbaar waren. We mogen de vindsters en melders dan ook dankbaar zijn voor hun attentie die maakte dat het fenomeen archeologisch niet onopgemerkt bleef.

Situering en beschrijving van de vondst

Genoemde constructie (afb. 1 en 2) bevindt zich in het westelijke eind van het schip in de as van de kerk – op gelijke afstand van de noord-, zuid- en westgevel –

1 Feerwerd. Fragment van de doopvont-sokkel; gezien uit het oosten.

2 Feerwerd. Dooptvont-sokkel. Situering, bovenaanzicht en langsdoorsnede.

¹ 'Gedeputeerde mevrouw M.L. de Meijer stelt de Jacobuskerk van Feerwerd weer in gebruik', *Groninger Kerken*, X (1993) 148-150.

² De vondst werd op 17 maart 1992 gemeld door de heer D.J. de Jong, rayonarchitect bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, aan drs H.A. Groenendijk, provinciaal archeoloog voor Groningen. Na autopsie vanwege het BAI der RUG op 20 maart werd de vondst op 26 maart door de heren K. Klaassens en J.H. Zwier archeologisch vastgelegd.

H.A. Groenendijk, 'Verslagen van provinciaal en regionaal archeologen – Groningen', *Jaarverslag van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* (1992)

3 Spijk. Restant van de doopvont-sokkel; gezien uit het zuidoosten.

ter hoogte van beide tegenover elkaar gelegen, voormalige toegangen in de langsmuren. De huidige ingang via de toren dateert van 1859. Het betreft een oorspronkelijk cirkelvormig object uit baksteen dat voor de helft bewaard is gebleven. De opbouw bestaat uit een buitenring ter dikte van drie lagen (ca. 28 cm)

met een hoger gelegen, concentrische binnenring die niet óp, maar tegen de buitenring aan ligt en (nog) één laag dik is (ca. 8,5 cm). De totale hoogte bedraagt ca. 38 cm, de doorsnee buitenwerks 2,20 m.

De stenen in de onderste en middelste laag van de buitenring zijn ingekorte strekken, de (incomplete) bovenste laag bestaat uit radiaal gelegde hele strekken, waaronder taps toelopende putstenen. Bij de stenen uit de binnenring gaat het weer om ingekorte strekken. In alle gevallen liggen de stenen op hun plat.

In het centrum met een doorsnee van 1,20 m ligt de verwerkte ondergrond aan de oppervlakte. Hierin liggen aan de oostkant tegen de binnenring twee oost-west gerichte, parallelle rijen van elk twee stenen lang op hun plat. De ruimte tussen beide rijen, die aan de westkant door een soortgelijke steen wordt afgesloten, bedraagt 20 cm. De stenen zijn qua formaat en hoogteligging gelijk aan die uit de binnenring.

Een steen uit de bovenste laag van de buitenring meet 31 x 14,5 x 9,5 cm, een exemplaar uit de binnenring ? x 14,5 x 8,5 cm. Het aantal vastgelegde steenformaten is gering, omdat de constructie ten behoeve van het onderzoek niet werd afgebroken, maar vanwege haar zeldzaamheid intact gelaten is.

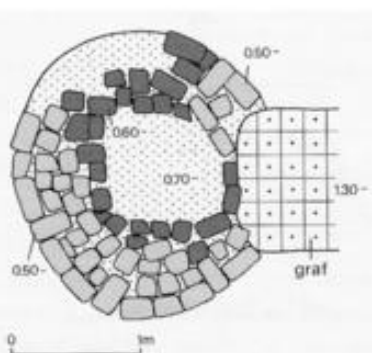
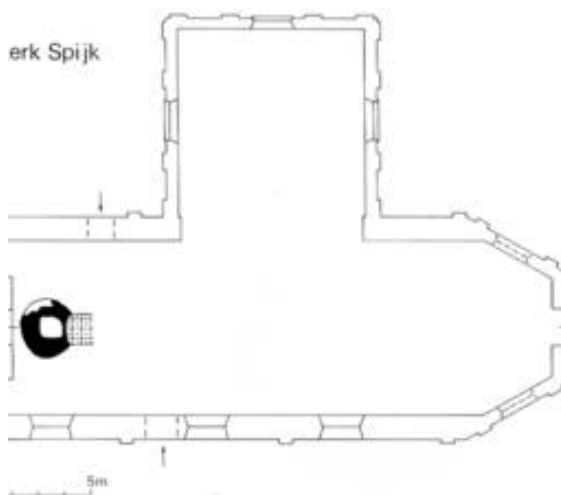
De rij kantstenen die het halfcirkelvormige object aan de westzijde snijdt, maakt geen deel uit van de constructie. Dit ele-

ment is jonger en betreft de plint langs de zuidkant van het middenpad door de kerk.

Identieke constructies en hun functie

De gevonden constructie riep onmiddellijk herinneringen op aan een soortgelijke vondst met identieke ligging in de Hervormde kerk te Spijk (gem. Delfzijl), die in 1969 tijdens een opgraving werd gedaan³ (afb. 3 en 4). Ook hier gaat het om een rond element uit baksteen in het westelijke eind van het schip in de as van de kerk – even ver verwijderd van de noord-, zuid- en westgevel – nabij de toegangen in beide langsmuren. Evenals in Feerwerd is de ingang via de toren van jongere datum, en wel van 1902. Zelfs de diameter van de constructie is gelijk aan het object in Feerwerd: 2,20 m. Daarentegen is de opbouw, die deels nog twee steen hoog is, rommeliger. Een andere overeenkomst is het (kleinere) centrum van 80 x 90 cm dat ook nu weer is uitgespaard en waarin de ondergrond aan de oppervlakte ligt. Vorm en situering kenmerken dit type vondsten als sokkels voor doopvonten.

De Feerwerd-vondst is dus niet uniek, al kost het moeite in Nederland overeenkomstige voorbeelden ter vergelijking aan te voeren. Zo bleek het fenomeen onbekend aan dr. H. Halbertsma, die als medewerker aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in heel Nederland veel kerken archeologisch heeft onderzocht. Gaan we over de oostgrens in het qua cultuur verwante Noord-Duitsland op zoek naar tegenhangers, dan is ook daar de oogst mager, althans te oordelen naar wat adequaat gepubliceerd werd. Eerst in een overzichtswerk over het begin van de kerkbouw in Nedersachsen uit 1966 wordt gewag gemaakt van vier identieke constructies met identieke situering, die in plattegrond en doorsnede worden geadstrueerd aan de hand van een vondst in de kerk van Altenbruch (Stadt Cuxhaven) in de landstreek Hadeln (afb. 5). De andere vindplaatsen betreffen de kerken in het nabije Neuenkirchen, in Hankensbüttel (Kr. Gifhorn) in het zuidoosten van Nedersachsen en in de nog zuidelijker gelegen voormalige kloosterkerk in Pöhlde (Kr. Osterode am Harz)⁴. Haiduck wijst op soortgelijke ontdekkingen in de kerken van Mulsum en Midlum (beide Kr. Cuxhaven) in Wursten, waar het om base-

Spijk. Dooptvont-sokkel. Situering en bovenaanzicht.

3 Ongepubliceerd onderzoek BAI (J.W. Boersma).

4 I. Sommer, 'Anfänge des Kirchenbaues in Nedersachsen. Neue Erkenntnisse aus Bauuntersuchungen der letzten Jahre'. In: *Vorchristliche-christliche Frühgeschichte in*